

Simpozij OBDOBJA 42

Marta Cmiel-Bažant

Grupizem v literarnozgodovinskih raziskavah na primeru obdobja med svetovnima vojnama

objavljeno v:

Andraž Jež (ur.): *Slovenska literatura in umetnost v družbenih kontekstih.*

Obdobja 42. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2023.

<https://centerslo.si/simpozij-obdobja/zborniki/obdobja-42/>

© Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2023.

Obdobja (e-ISSN 2784-7152)

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta

GRUPIZEM V LITERARNOZGODOVINSKIH RAZISKAVAH NA PRIMERU OBDOBJA MED SVETOVNIMA VOJNAMA

Marta Cmiel-Bažant

Institut Slawistyki Zachodniej i Południowej, Uniwersytet Warszawski, Varšava
m.cmiel@uw.edu.pl

DOI:10.4312/Obdobja.42.125-131

Prispevek je posvečen raziskavam literarne kritike v obdobju med prvo in drugo svetovno vojno s perspektive prisotnosti grupizma (Rogers Brubaker) v literarni zgodovini. Analizira najpomembnejše karakteristike nacionalnega, generacijskega in svetovnonazorskega pristopa ter ponuja razmislek o konceptu interpretativnih skupnosti Stanleyja Fisha. Nanj se opiram pri analizi sprememb v literarni kritiki obravnavanega obdobja, ki so bile reakcija na pojav socialnega realizma v književnosti.

obdobje med vojnama, literarna kritika, grupizem, interpretativna skupnost, svetovnonazorske delitve

This article analyzes forms of Rogers Brubaker's concept of groupism in literary history based on studies of literary criticism during the interwar period (1918–1941). It presents the main characteristics of the national, generational, and world view approach, and it considers the applicability of Stanley Fish's interpretive community concept to analyzing changes in literary criticism caused by the influence of the socialist realism in literature at that time.

interwar period, literary criticism, groupism, interpretive communities, world view divisions

1 Uvod

V obdobju med prvo in drugo svetovno vojno se v slovenskem literarnem polju nadaljujejo procesi institucionalizacije, demokratizacije, profesionalizacije in modernizacije. Pojavlja se čedalje več vplivnih filozofskih konceptov in umetnostnih smeri, več možnosti objav tako leposlovja kot kritičnih in publicističnih spisov, kar vpliva na diferenciacijo javne sfere. Hkrati je v njej ves čas prisotno »slovensko narodno vprašanje« – nacionalni okvir se zdi osnoven za literarnozgodovinske raziskave. Kulturni delavci se, še posebej po nastanku kraljeve diktature leta 1929, zavzemajo za razvoj in obstoj slovenske kulture. Ključna institucija, ki omogoča izpolnjevanje te naloge, so literarne, družboslovne in kulturne revije, ki združujejo podobno misleče ljudi. Posledično se v literarni zgodovini zrcali delitev na klerikalno, liberalno in marksistično skupino. Ključni argumentacijski topos, še posebej prisoten v publicistiki v tridesetih letih, temelji na prepričanju, da narod v večkulturni državi

potrebuje enotno kulturo, zato ideološka razhajanja poglobljajo občutek krize. Prispevek je namenjen razmisleku o pojavu grupizma (Rogers Brubaker) v raziskavah literarne kritike obravnavanega obdobja. Poskuša odgovoriti na vprašanje, kako ujeti večplastnost takratnega literarnega polja. Analiziram različne načine skupinjenja v literarni zgodovini in posledice takšnega uokvirjanja.

2 Grupizem

Ameriški sociolog Rogers Brubaker predlaga rekonceptualizacijo realnosti nacionalne strukture in nasprotuje substancialističnemu razumevanju naroda. Uvedel je pojem grupizem, ki ga uporablja kritično in definira: »Grupizem je zame način, po katerem se posamezne skupine, notranje homogene, vendar močno diferencirane med seboj in zamejene v odnosu do drugih, obravnavajo kot temeljne sestavine družbenega življenja, kot vodilni nosilci družbenih konfliktov in temeljne enote družbene analize«. ¹ (Brubaker 2002: 164) Pomanjkljivost dojemanja naroda kot resnično obstoječe skupnosti je, da ne zahteva odgovora na vprašani, kako ta skupnost obstaja in kako je nastala (Brubaker 1998: 15). Raziskovalec nacionalizma obravnava pojave v sociologiji, ki so začeli izpodbijati grupizem: teorijo mreže, teorijo kolektivnega delovanja ter premik h konstruktivističnim in postmodernističnim teoretičnim temeljem (Brubaker 1998: 15–16). Kljub razlikam jih združuje dvom o možnosti trajnega obstoja skupnosti (Brubaker 1998: 16). Problem substancialističnega mišljenja o skupinah po Brubakerjevem mnenju temelji na adaptaciji praktične kategorije kot analitične (Brubaker 1998: 18). Sam imenuje narod »politična fikcija«. O njem piše kot o institucionalizirani formi, praktični kategoriji in mogočem dogodku. Raziskovalcem svetuje, naj se osredotočijo na narodno pripadnost kot konceptualno spremenljivko (Brubaker 1998: 19). Vprašati se moramo, kako deluje nacionalna struktura kot institucionalizirana politična in kulturna forma, kot klasifikacijska shema in kot spoznavni okvir (Brubaker 1998: 20).

Grupizem organizira literarnozgodovinske raziskave predvsem v nacionalnem okviru, saj tako same raziskave kot njihov predmet bistveno določa jezik, ki ga uporabljajo. Literarni zgodovinarji se v znatni meri ukvarjajo z (re)konstruiranjem skupinskosti v preteklosti. Skupinjenje se v literarnem polju nanaša tudi na druge konstrukte kot narod. Analizirala bom tudi generacijski in svetovnonazorski pristop, prisoten v raziskavah medvojnne literarne kritike. Predstavila bom izsledke svoje raziskave, temelječe na konceptu interpretativnih skupnosti Stanleyja Fisha (2002).

3 Literarna kritika kot predmet raziskave

V literarnih kritikah najdemo pojmovni aparat, s katerim lahko rekonstruiramo raznolike načine razumevanja literature, in veliko informacij o kontekstu njenega funkcioniranja, saj kritika pogosto igra pojasnjevalno in posredovalno vlogo med

1 »This is what I will call groupism: the tendency to take discrete, sharply differentiated, internally homogeneous and externally bounded groups as basic constituents of social life, chief protagonists of social conflicts, and fundamental units of social analysis.«

pisatelji in bralci. V literarnokritičkih spisih se pojavlja veliko citatov, nekateri pojmi funkcionirajo kot medbesedilne navezave, brez pojasnil, definicij ali utemeljitev. Zaradi tega vmesnega, izrazito medbesedilnega položaja kritike je njeno interpretiranje še bolj zapleteno. Vendar ključni pojmi, ki se ponavljajo v določenih kontekstih, dajejo vpogled v podobnosti in razlike med zgodovinskimi in sodobnimi načini dojemanja leposlovja.

4

4.1 Nacionalni pristop

Predstavila bom kratek razmislek o izbranih raziskovalnih okvirih, začenši z najširšim, nacionalnim. »Število značilnosti, ki naj bi tvorile najmanjši skupni imenovalec naroda, ter pomembnost, ki se pripisuje posameznemu znaku, so namreč vedno stvar arbitrarne presoje, s tem pa podvržene oportunističnim politizacij in izključevalnih praks« (Mandelc 2011: 70). Eden izmed primerov izključevanja je izjava iz revije *Mladost* (Lojze 1927: 213): »Ni Slovencev razen katoliških Slovencev«, s katero je leta 1928 polemiziral France Vodnik v reviji *Križ*: »Ta konflikt pomeni morda najusodnejši, a tudi najresničnejši in najsvobodnejši notranji spor slovenskega duha« (1983: 75). Razhajanja med klerikalci in liberalci, ki so bila politično usodna za narod že v 19. stoletju, so bila po nemškem vzoru imenovana kulturni boj (Dolenc 1996), a tako v publicistiki medvojnega obdobja kot v poznejših raziskavah se pogosto pojavlja tudi pojem »ločitev duhov«. Pojem duh je bil v obravnavanem obdobju ključen za humanistiko in hkrati večpomenski. O narodu je leta 1932 pisal literarni kritik Josip Vidmar, da ima »posebno duševno strukturo ali poseben duhovni značaj« (1995: 15). V raziskavah takratne literarne kritike se pojavljata npr. poimenovanji duhovni in ideološki nazor. Pojem duh se je lahko nanašal na celoten narod, pa tudi na posameznika, ustvarjalca, umetnostno smer ali obdobje. Poleg ideoloških delitev je bil osnova »kulturnega problema slovenstva« (Vidmar 1932) tudi strah pred jugoslovanskim unitarizmom. Unitaristi, večinoma liberalno usmerjeni intelektualci, so v tem kontekstu postavljali vprašanje, ali so Slovenci ljudstvo, pleme ali samostojen narod, na katero je večina kulturnih delavcev odgovarjala z izražanjem zavezanosti narodu. Takratni etos intelektualca je zahteval skrb za razvoj nacionalne kulture.

4.2 Generacijski pristop

Zdzisław Darasz (1982: 6) je raziskoval prelom med moderno in ekspresionizmom, ki ju imenuje »razvojni fazi slovenske književnosti«, na podlagi literarnih programov, manifestov, kritik, esejev in recenzij. Opazil je veliko genetskih in strukturnih povezav med njima, zato ju je obravnaval kot dve fazi istega literarnega toka. Druga pomembna raziskovalna kategorija, ki v njegovi knjigi skupini ustvarjalce, je literarna generacija, termin, ki se je pojavil v naslovu knjige Kazimierza Wyke *Pokolenia literackie* (1977).²

² Knjiga je bila napisana še pred drugo svetovno vojno, ampak objavljena šele po avtorjevi smrti, in sicer zaradi neodobranja njegovega profesorja na Jagelonski Univerzi Stefana Kołaczekowskega (Wyka 1977).

Darasz je to kategorijo uporabil z utemeljitvijo, da se pojavlja v analiziranih besedilih v obravnavanem obdobju, in z zadržkom, da igra v raziskavi pomožno vlogo, saj je vpeta v širši splet dejavnikov, ki odmevajo v generacijski zavesti (Darasz 1982: 12). Avtor je opozarjal na začasnost skupinskega nastopa generacije modernistov, vsak od ustvarjalcev je sicer kasneje našel lastno ustvarjalno pot, omenjal je tudi razlike med tradicijami, na katere so se naslanjali, in poetikami, ki so jih izbrali (Darasz 1982: 103). Generacijo, ki je začela ustvarjati v ekspresionistični stilistični dominantni v dvajsetih letih 20. stoletja, je presenetila vojna, kar se je seveda odražalo tudi v književnosti. Vendar je ta prelom z vidika razvojnega procesa literature opisan kot navidezni (Darasz 1982: 106), ker sta simbolistično-impresionistični in ekspresionistični poetiki skupna predvsem subjektivizem ter ekspresija kot glavno ustvarjalno načelo, ki ga utemeljuje individualno dožemanje sveta (Darasz 1982: 107). Literati so tudi sami opozarjali na distinktivne razlike: »Ekspresionisti, ki so se zavedali, da jih predvsem subjektivno obarvano pojmovanje resničnosti približuje modernistom, so iskali razlikovalni kriterij in ga našli v opoziciji *estetizem – etizem*« (Darasz 1985: 105). Kriterij generacije določa ne samo čas, ampak tudi dogajanje – skupne izkušnje, ki spreminjajo odnos do sveta. Mladi ustvarjalci, ki so nastopili okoli leta 1920, so kot skupni idejni cilj v besedni umetnosti opisovali prvenstvo etike in človečanstva pred formo, motivirali pa so ga z doživetjem vojne (Darasz 1982: 118–127).

4.3 Svetovnonazorski pristop

V raziskavah slovenske literarne kritike je v obdobju med prvo in drugo svetovno vojno prisotna delitev kritikov na svetovnonazorske skupine, (re)konstruirane na podlagi njihove dejavnosti, ne samo v literarni kritiki, ampak tudi v literaturi, publicistiki, politiki itn. Matija Ogrin je objavil dve knjigi o slovenski literarni kritiki od druge polovice 19. stoletja do leta 1945: *Literarno vrednotenje na Slovenskem. Od Frana Levstika do Izidorja Cankarja* (2002) in *Literarno vrednotenje na Slovenskem od 1918 do 1945* (2003). Struktura druge knjige je zasnovana na literarnozgodovinski periodizaciji, ki ločuje dvajseta leta 20. stoletja od tridesetih. V prvem obdobju je prevladoval ekspresionizem, v drugem socialni realizem in nova stvarnost. Grupizem je prisoten v svetovnonazorski razporeditvi kritikov, v prvem obdobju gre predvsem za delitev na katoliško in liberalno skupino, ki se jima v drugem delu knjige, ki obravnava trideseta leta, pridruži še marksistična skupina: »Zdi se, da so ideološke cepitve znotraj teh tokov povzročale tudi notranjo diferenciacijo v glavnih usmeritvah literarnega vrednotenja« (Ogrin 2003: 12). Utemeljitev takega mnenja najdemo že v razlagi ključnega pojma – literarnega vrednotenja, ki je delno pogojeno s čustvi, doživetji, izkušnjami in prepričanji posameznih kritikov. Problematična pa so sama poimenovanja nazorov, na kar opozarja tudi avtor raziskave (Ogrin 2003: 12).

Svetovnonazorske razlike so kot izhodišče pri organizaciji gradiva zasidrane v družbeno-politični situaciji in institucionalizaciji literarnega polja, vendar je glavni avtorjev cilj analiza načinov konceptualizacije literarnosti v posameznih skupinah, na katerega vplivajo ideološki predsodki: »Zdi se, da je le s takšne ravni mogoč ustrezen

pristop k zgodovinski in tipološki analizi literarnega vrednotenja, k analizi, ki naj si za razločevalno počelo jemlje ustreznost ali neustreznost razmerja med vrednostno sodbo in strukturnim bistvom literarnosti» (Ogrin 2003: 14). Ogrina zanima odnos kritikov do estetske avtonomije literarnega dela, zato analizira reduciranje, privilegiranje estetičnih, etičnih ali spoznavnih prvin v okviru omenjenih svetovnih nazorov (Ogrin 2003: 14) in na tej podlagi razlikuje med organskim in reduktivnim vrednotenjem. Posamezni kritiki naj bi bili naklonjeni predvsem eni od omenjenih redukcij. V sklepnih mislih avtor raziskave primerja predvsem pristope treh literarnih kritikov – Franceta Vodnika, Josipa Vidmarja in Iva Brnčiča – kot zastopnikov ključnih nazorskih opredelitev in ideoloških tokov (Ogrin 2003: 251–260), v čemer lahko zasledimo delno izpodbijanje grupizma kot temeljnega okvira, še zlasti ker so nekateri izmed njih spreminjali nazore, same skupine pa niso bile homogene. V sklepnem delu knjige avtor dokazuje prevladujoče (ne)reduktivne tendence pri posameznih kritikih, ki jih povezuje z njihovimi nazori. Predlagam še en mogoč pristop, zasidran v teoriji interpretativnih skupnosti Stanleyja Fisha.

4.4 Interpretativne skupnosti

Izraz interpretativna skupnost zveni kot očiten primer grupizma in takšna so bila verjetno izhodišča tega koncepta, vendar ga je avtor, ameriški neopragmatik, večkrat preoblikoval v smeri antiesencializma. Za nastanek njegove teorije bralčevega odziva je bil ključen razmislek o mejah interpretacije in kulturnih kompetencah. V pozni fazi njenega razvoja je postala raziskovalna naloga iskanje dejavnikov, ki omogočajo interpretiranje tekstov na podobne načine. Čeprav avtor ni spremenil prvotnega poimenovanja, mislim, da je v skladu s spremembami njegove koncepcije bolje govoriti o skupinskosti, ne o interpretativnih skupnostih. Fish je namreč izhajal iz podobnih predpostavk kot Brubaker pri razmisleku o grupizmu. Bralce je opozarjal, da skupnost ali institucija zanj ni skupina posameznikov, ki zavedno uporabljajo izbrane interpretativne strategije, ampak množica praks, ki določajo značaj skupinskega dejanja. Interpretativne strategije pa so odvisne od (ne)zavednih skupnih interpretativnih predpostavk. Upošteval je tudi pomembnost namenov in prepričan, ki vplivajo na nazore. Trdil je, da je naše mišljenje vedno pristransko in ideološko, vendar je dopuščal tudi naključnost interpretacij, ki se pojavi, kadar um naleti na ustrezne dražljaje (Fish 2002; več tudi Fish 2012 in Cmiel-Bažant 2021). V skladu s Fishevimi in Brubakerjevimi postulati bi morali odgovoriti predvsem na vprašanja, kaj je vplivalo na način dojetja književnosti v raziskovanem obdobju in kako je takrat delovalo literarno okolje.

V raziskavi, izvedeni za doktorsko disertacijo, sem se na filozofskih temeljih tega koncepta osredotočila na analizo sprememb v literarni kritiki ob prehodu iz modernistično-ekspresionistične v socialno dominantno v literaturi. Glavna tendenca postopnih sprememb v kritiki je bil premik od subjektivnosti k objektivnosti (Brnčič 1936), v večji ali manjši meri skupen vsem kritikom. V prvem modelu so literarnokritiška dela občinstvu predstavljala portret avtorja, v drugem pa portret

izbranih družbenih skupin. Spreminjali so se ne samo kriteriji vrednotenja, ampak tudi stil in jezik recenzij. Kritika je želela književnost bolj usmerjati kot spremljati. Morda je prav zato uporabljala veliko manj pesniških izraznih sredstev kot literarna kritika v drugi polovici 19. stoletja in v prvih desetletjih 20. stoletja, ker se ni več empatično vživljala v literarno delo, ampak si ga je ogledovala z distance. Drugačen je bil tudi pristop k mimetičnosti, funkcijam književnosti v družbi in percepciji pisatelja. Oba modela kritike sta dajala prednost vsebini, kritiziran je bil larpurlartizem.

V literarnokritičnih spisih sem iskala predvsem obča mesta, ključne pojme in argumentacijske tope. Za modernistično-ekspresionistični model kritike je bila pomembna »avtorjeva figura«, empatična interpretacija literarnega dela skozi prizmo ustvarjalca, ki je kot zamišljena oseba legitimiral resnico umetnosti (Cmiel-Bažant 2021: 402). Prehod v socialno usmerjeno literaturo in kritiko se je začel v dvajsetih, spremenjeni kriteriji vrednotenja pa so se izoblikovali in razširili predvsem v tridesetih letih. Ključni pojmi, ki so se takrat konceptualno razvijali v literarnokritičnih tekstih, so *tendencia*, *realizem* in *napredek*. Ta pristop ne upošteva svetovnonazorskih delitev, ki so bile institucionalno zasidrane predvsem v humanističnih revijah. Dopolnjuje prejšnje raziskave, vendar temelji na analizi le izbranih interpretativnih predpostavk v literarni kritiki medvojnega obdobja.

5 Sklep

Skupinjenje predstavlja eno izmed ključnih načel pisanja literarne zgodovine. Avtorji navedenih pristopov se zavedajo problematičnosti izbranih kategorizacij in jih poskušajo preseči, čeprav ne izpostavljajo grupizma kot raziskovalnega vprašanja. Vsi presegajo načine skupinjenja, ki jih uporabljajo, in prikazujejo njihove pomanjkljivosti. Darasz v zaključku knjige o prehodu med moderno in ekspresionizmom opozarja, da so bile v literarnih programih ekspresionistov prisotne številne posplošitve in skrajna stališča, uperjena zoper predhodne generacije. Z ene strani daje prednost modernističnemu prelomu in razvojnemu procesu književnosti nad manifestativnim nastopom generacije, ki je debitirala v dvajsetih letih, z druge pa opozarja na nezadostnost generacijskega kriterija. Določa ga v večji meri počutje prelomnosti zgodovinskih okoliščin, ki vpliva na način dojemanja funkcij literature v družbi in izražanja, kot vrstništvo samo (Darasz 1982, 1985).

Fishev koncept opozarja na kontekst in institucionalno pogojenost interpretacij in raziskav, ne dovoljuje ahistorične perspektive in nam pomaga, da se izognemo anahronizmom. Podobne zahteve so se pojavljale že prej, npr. v strukturalističnih raziskavah literarne kritike (gl. npr. Sławiński 1974). Skupinjenje ima svoj izvor v institucionalni organizaciji družbe, čeprav je včasih ta praktična in ponekod neizogibna delitev (ne)zavedno prenesena na raven metodološkega pristopa. Izhod iz te zagate otežuje še sam literarnozgodovinski diskurz, v katerem se prepletajo pojmi iz različnih obdobj, nove pristope opisujemo z izrazi, prevzetimi iz prejšnjih, ker se jezik discipline spreminja počasneje, na kar opozarja Reinhart Koselleck (2009: 42). H grupizmu prispevajo tudi personifikacije v jeziku literarne zgodovine, metafore, stereotipizacije in posplošitve.

Literatura

- BRNČIĆ, Ivo, 1936: Umetnost in tendenca. *Ljubljanski zvon* LVI/5. 313–327. dLib.
- BRUBAKER, Rogers, 1998: *Nacjonalizm inaczej: struktura narodowa i kwestie narodowe w nowiej Europie*. Prevedel Jan Łuczyński. Warszawa, Kraków: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- BRUBAKER, Rogers, 2002: Ethnicity without Groups. *European Journal of Sociology/Archives Européennes de Sociologie/Europäisches Archiv Für Soziologie* XLIII/2. 163–189. Na spletu.
- CMIEL-BAŽANT, Marta, 2021: Ključni problemi recepcije poezije Antona Podbevška, Srečka Kosovela in Alojza Gradnika v obdobju med obema vojnama. Darja Pavlič (ur.): *Slovenska poezija. Obdobja 40*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 399–405. Na spletu.
- DARASZ, Zdzisław, 1982: *Od moderny do ekspresjonizmu. Z przemian świadomości literackiej w Słowenii*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- DARASZ, Zdzisław, 1985: *Od moderne k ekspresjonizmu: o spremembah v slovenski knjiž evni zavesti*. Ljubljana: Slovenska matica.
- DOLENC, Ervin, 1996: *Kulturni boj. Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918–1929*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- FISH, Stanley, 2002: *Interpretacja, retoryka, polityka. Eseje wybrane*. Uredil Andrzej Szahaj. Kraków: Universitas.
- FISH, Stanley, 2012: Interpretativne skupnosti. Breda Luthar, Dejan Jontes (ur., prev.): *Mediji in občinstva*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. 477–483.
- KOSELLECK, Reinhart, 2009: *Dzieje pojęć. Studia z semantyki i pragmatyki języka społeczno-politycznego*. Prevedel Jarosław Merecki. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- LOJZE, 1927: »Polje, kdo bo tebe ljubil?«. *Mladost* XX/12. 210–213. dLib.
- MANDELIC, Damjan, 2011: Tekmujoči koncepti nacionalizma. *Teorija in praksa* XLVIII/1. 70–86. Na spletu.
- OGRIN, Matija, 2003. *Literarno vrednotenje na Slovenskem od 1918 do 1945*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- SŁAWIŃSKI, Janusz, 1970: Problemy literaturoznawczej terminologii. Jadwiga Czachowska (ur.): *Dokumentacja w badaniach literackich i teatralnych*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. 225–237.
- SŁAWIŃSKI, Janusz, 1974: Krytyka literacka jako przedmiot badań historycznoliterackich. Janusz Sławiński (ur.): *Badania nad krytyką literacką*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. 7–25.
- VIDMAR, Josip, (1932) 1995: *Kulturni problem slovenstva*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- VODNIK, France, 1983: Le resnica nas bo osvobodila. Joža Mahnič (ur.): *Dialektika in metafizika slovenstva*. Celje: Mohorjeva družba. 75–77.
- WYKA, Kazimierz, 1977: *Pokolenia literackie*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.